
**ՄԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԸ
ՈՐՊԵՍ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԱՑԱԾՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱՎԱԿԱՆ**

ԿԱՌԼԵՆ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Պետության գործառույթներին և դերին առնչվող հարցադրումներն առավել քան արդիական են մեր օրերում, երբ աշխարհն արագ փոփոխվում է: Թերևս դա է պատճառը, որ վերջին տասնամյակներում առավել հաճախադեպ են դարձել պետության կայացածության, տարաբնույթ խնդիրների լուծման կարողության մասին քննարկումները: Պատահական չէ, որ ամերիկացի փիլիսոփա, քաղաքագետ Ֆ. Ֆուկույաման իր հայտնի աշխատության մեջ խոսում է պետական ապարատի թուլության խնդիրների և ուժեղ պետություն ձևավորելու անհրաժեշտության մասին, որոնք, ըստ նրա, արդեն երկար տարիներ խիստ արդիական են¹: Գաղտնիք չէ, որ պետության կայացածության վերաբերյալ խնդիրները հետաքրքրում են ինչպես իրավաբաններին, քաղաքագետներին, այնպես էլ տնտեսագետներին: Ուստի հասարակական կյանքում պետության դերակատարման և իրականացրած գործառույթների մասին հարցադրումները համակողմանի են, եթե հաշվի են առնված խնդրի թե՛ իրավական, թե՛ քաղաքագիտական, թե՛ տնտեսագիտական հատույթները:

Պետության հիմնական խնդիրը բնակչության բարեկեցության ապահովումն է: Այսօր, երբ աշխարհի բազմաթիվ երկրներում առկա են աղքատություն, գործազրկություն, սով, բարձր գնաճ, ոչ ցանկալի միգրացիա և բացասական այլ երևույթներ, պետությունների կայացածության վերաբերյալ հարցադրումներն առավել արդիական են դառնում: Այսինքն՝ հարց է առաջանում՝ պետական ինստիտուտները որքանով են արդյունավետ գործում, կարողանո՞ւմ են արդյոք իրականացնել իրենց գործառույթներն ու լուծում տալ այն խնդիրներին, որոնք խոչընդոտում են հասարակության բարեկեցության բարձրացումը: Ընդ որում, այս հարցը հավասարապես հնչում է թե՛ զարգացած, թե՛ զարգացող երկրների համար: Ուստի՝ պետությունները պարբերաբար իրականացնում են քաղաքական, տնտեսական վերափոխումներ՝ նպատակ ունենալով բարձրացնել պետական ինստիտուտների արդյունավետությունը: Վերջին շրջանում ՀՀ կառավարության՝ պետական հիմնարկների, ՊՈԱԿ-ների, ԾԻԳ-երի իրականացրած օպտիմալացման քայլերը հենց այս տրամաբանությունից են բխում:

¹ См. у Фукуяма Ф. Сильное государство: управление и мировой порядок в XXI веке. М., 2006, էջ 13:

Պետական ինստիտուտների արդյունավետության բարձրացումը շարունակական գործընթաց է, որը ենթադրում է իրավական կարգավորումների կատարելագործում, առկա օրենսդրական նորմերի կիրարկման խթանում, հասարակության կարիքներին համահունչ քաղաքականության մշակում ու իրականացում և այլն: Բնական է, որ այդ գործընթացում հնարավոր են նոր ինստիտուտների ձևավորում ու որոշ ինստիտուտների լուծարում:

Պետության կայացածությունը կարելի է գնահատել այն բանով, թե որքանով է այն դրված նպատակներին հասնելու համար արդյունավետ սոցիալ-տնտեսական քաղաքականություն մշակել և իրականացրել: Առաջին հայացքից պարզ թվացող այս բանաձևը բավականին խուփեր է պարունակում. անհրաժեշտ է բացահայտել հիմնական գործոնները, որոնք պայմանավորում են պետության կայացածությունը սոցիալ-տնտեսական, ներքաղաքական, արտաքին քաղաքականության ոլորտներում: Խնդիրն է լավելի է բարդանում, երբ փորձում ենք անդրադառնալ նաև այդ գործոնների ներքին կապերին: Ընդ որում, տվյալ գործոններն ու դրանց միջև առկա կապերը պետք է դիտարկել ոչ միայն ժամանակի որոշակի պահի դրությամբ, այլև հաշվի առնել դրանց զարգացման դինամիկան ժամանակի ընթացքում:

Եթե փորձենք ընդհանուր գծերով ներկայացնել պետության կայացածությունը բնորոշող գործոնների առանձնացման մոտեցումները, ապա պետք է փաստենք, որ դրանք առավելապես պայմանավորված են պետության գործառույթների վերաբերյալ պատկերացումներով: Օրինակ՝ Կ. Մարքսի տեսության հետևորդները պետության գործառույթներից առաջնային են համարում հարկահավաքումը, հետևապես պետության կայացածության չափանիշ են համարում հարկերը հարկադրանքի միջոցով հավաքելու կարողությունը: Մ. Վեբերի տեսության հետևորդները պետությունը համարում են քաղաքական համակարգի միակ խաղացող, որն ունի օրինական հարկադրանքի իրավունք, ուստի որպես գլխավոր գործառույթ ամրագրում են հարկադրանքի գործառույթը: Ինստիտուցիոնալիզմի արդի հետևորդները հիմնական են համարում պետության վարչարարական-ինստիտուցիոնալ գործառույթը, հետևաբար պետության կայացածությունը որոշում են խաղի կանոնների հստակ սահմանմամբ և պետական կառավարման արդյունավետության բարձրացմամբ:

Պետության կայացածությունը պարզելու համար որոշ գիտնականներ առանձնացնում են այնպիսի չափորոշիչներ, ինչպիսիք են պաշտպանությունը, օրինականությունը, շրջակա միջավայրի պահպանությունը, առողջապահությունը, կրթությունը, սոցիալական պաշտպանությունը, մակրոտնտեսական կարգավորումը, շուկաների բնականոն աշխատանքին աջակցությունը և այլն²: Մեկ այլ դեպքում պետության կայացածությունը համադրվում է ռազմական ուժի, քաղաքական ինստիտուտների ո-

² Տե՛ս **Fukuyama F.**, The imperative of state-building. // Journal of Democracy, Baltimore, The Johns Hopkins university press, 2004, b vol 15 № 2, էջ 17-31:

րակի և վարչարարական կարողությունների հետ³: Նաև պետության կայացածությունը կապում են հարկահավաքման կարողության, հարկադրման և բյուրոկրատական ինստիտուտների արդյունավետության հետ⁴:

Համադրելով առկա պատկերացումներն ու մոտեցումները՝ կարող ենք առանձնացնել պետության կայացածության որոշման երեք հիմնական բաղադրիչ.

1. ֆիսկալ-տնտեսական,
2. վարչարարաբյուրոկրատական,
3. ռազմահարկադրական⁵

Առաջին բաղադրիչը՝ ֆիսկալ-տնտեսականը, ենթադրում է պետության գործառույթների համար անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսների հավաքում և դրանց ծախսում այս կամ այն խնդիրը լուծելու համար: Մտացվում է, որ պետության կայացածությունը որոշվում է հասարակության անդամներից հարկերը հավաքելու և դրանց արդյունավետ ծախսելու կարողությամբ: Մի կողմից՝ որքան շատ հարկ է կարողանում հավաքել պետությունը, այնքան ավելի մեծ ազդեցություն է ունենում տնտեսական գործընթացների վրա: Մյուս կողմից էլ որքան շատ փող է հավաքում պետությունը, այնքան ավելի մեծ հնարավորություն է ունենում լուծելու սոցիալ-տնտեսական տարաբնույթ խնդիրներ: Երկու պարագայում էլ պետության կայացածության աստիճանը բարձր է լինում: Պետության կայացածության առաջին բաղադրիչի գնահատման համար կարող են օգտագործվել այնպիսի ցուցանիշներ, ինչպիսին են հարկեր/ՀՆԱ, շահութահարկ/զուտ շահույթ, պլանավորված հարկային մուտքերի և փաստացի հավաքագրված հարկերի հարաբերակցությունները և այլն: Բացի բուն հարկահավաքման գործընթացները բնութագրող ցուցանիշներից՝ մասնագետները գործածում են նաև այնպիսի ցուցանիշներ, ինչպիսիք են ՀՆԱ-ի մեջ պետական ծախսերի մասնաբաժինը կամ սեփականության մեջ պետական սեփականության մասնաբաժինը և այլն:

Մյուս բաղադրիչը՝ վարչարարաբյուրոկրատականը, պետության կարողունակությունն է ինքնուրույն և արդյունավետ իրականացնելու պետական կառավարում՝ ապահովելով որոշակի ինստիտուտների բնականոն աշխատանքը և կարևորագույն արժեքների պաշտպանությունը: Դրանց թվին կարելի է դասել ներքին անվտանգության ապահովումն ու կարգ ու կանոնը, սեփականության ինստիտուտի պաշտպանությունը, պայմանագրերի կատարումն ապահովող մեխանիզմների աշխատանքը և այլն: Այստեղ պետությունն իր վարչարարական գործառույթներով պետք է ոչ միայն օրենսդրական մակարդակով երաշ-

³ Տե՛ս **Hendrix C.**, Measuring state capacity: theoretical and empirical implications for the study of civil conflict, // *Journal of peace research*, Thousand Oaks, 2010, vol. 47, № 3, էջ 273-285:

⁴ Տե՛ս **Hanson J.**, Democracy and state capacity: complements or substitutes? *Studies in comparative political research*, APSA 2013 annual meeting paper, 2013.

⁵ Տե՛ս **Мельвиль А., Ефимов Д.** "Демократический левиафан": режимные изменения и государственная состоятельность – проблема взаимосвязи // "Политическая наука", 2016, № 4, էջ 43-73:

խավորի նման ինստիտուտների աշխատանքը, այլև դատաիրավական համակարգի միջոցով տա անհրաժեշտ երաշխիքներ: Այս իմաստով ակներև է, որ այն պետությունները, որոնք ի վիճակի են լուծելու այս խնդիրները, շատ ավելի կայացած են: Պետության կայացածության վարչարարաբյուրոկրատական բաղադրիչի բնականոն աշխատանքը հիմնականում խոչընդոտում է կոռուպցիան: Եվ այս իմաստով կոռուպցիայի ցածր մակարդակ ունեցող երկրներն ավելի կայացած են: Պետության կայացածության վարչարարաբյուրոկրատական բաղադրիչի գնահատման համար օգտագործվում են Համաշխարհային բանկի, Արժույթի միջազգային հիմնադրամի և բազմաթիվ այլ գիտահետազոտական ինստիտուտների տեղեկատվական շտեմարանները: Որպես վարչարարաբյուրոկրատական բաղադրիչի գնահատման ցուցանիշ օգտագործվում է պետական կառավարման որակի ինդեքսը⁶, բյուրոկրատական որակի ինդեքսը⁷, կոռուպցիայի մակարդակը, որոշ մասնագետներ առաջարկում են կիրառել բնակչության 1000 մարդու հաշվով սպանությունների ցուցանիշը, ստվերային տնտեսության չափերը, մասնավոր հատվածի վարկերի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում և այլն:

Երրորդ բաղադրիչը ռազմահարկադրականն է, որը ենթադրում է հարկադրանք իրականացնելու պետության կարողությունը: Իրականում հենց հարկադրանքի ուժն է ընկած պետության հիմքում: Պետությունը տնտեսական կյանքի մյուս մասնակիցներից տարբերվում է նրանով, որ սահմանում է խաղի կանոններ և ստիպում է մյուսներին խաղալ այդ կանոններով: Ըստ այդմ՝ պետության կայացածության որոշման հիմքում դրվում է այդ հարկադրանքը արդյունավետ իրականացնելու ունակությունը: Հարկադրանքի ուժ կիրառելու արդյունավետությունը գնահատելը բավականին բարդ է, որի համար հիմնականում օգտագործվում են այնպիսի ցուցանիշներ, ինչպիսիք են ուժային կառույցներում ներգրավված անձանց մասնաբաժինը բնակչության կամ զբաղվածների մեջ, ուժային կառույցների ծախսերի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում⁸ և այլն: Այս բաղադրիչի առումով որոշակի վերապահումներ կան: Մասնավորապես, արդյոք ուժային մեթոդներով հարկադրանքը չի հակասում ժողովրդավարության սկզբունքներին, և արդյոք ք առավել կայացած չեն այն պետությունները, որոնք ոչ թե ուժային ճնշման միջոցով են կարողանում ապահովել հարկադրանքը, այլ ժողովրդավարական ինստիտուտների աշխատանքի: Բնականաբար, ժողովրդավարական ինստիտուտների կայացածությունն ու հասարակական կյանքի ընդհանուր կանոններին հետևելու անհրաժեշտության գիտակցումը

⁶ Տե՛ս «Quality of Government», հաշվարկվում է Համաշխարհային բանկի մեթոդաբանությամբ:

⁷ Ինդեքսը հաշվարկվում է «International Country Risk Guide»-ի տեղեկատվական շտեմարանի հիման վրա:

⁸ Տե՛ս **Fortin-Rittberger J.**, Exploring the relationship between infrastructural and coercive state capacity, *Democratization*, 2014, vol. 21, № 7, էջ 1244-1264: **Thompson W., Ganguly S.**, *Ascending India and its state capacity*, // New Haven, Yale university press, 2016.

բնակչության կողմից շատ կարևոր է, սակայն պետք է նաև ընդունել, որ առանց համապատասխան ուժային ինստիտուտների դժվար կլինի դիմակայել ի հայտ եկող մարտահրավերներին և ապահովել հասարակության կողմից խաղի կանոնների պահպանումը: Ի վերջո, անգամ կայացած ժողովրդավարություն ունեցող երկրներում հասարակությունը խստագույնս հետևում է օրենքներին, քանի որ հստակ գիտի, որ օրինազանցության պարագայում իր դեմ կիրառվելու են ուժային կառույցների՝ օրենքով սահմանված լիազորությունները, և պետական ինստիտուտների կողմից ենթարկվելու են պատասխանատվության:

Ինչպես կարելի է եզրակացնել, պետության կայացածությունը պետության կարողությունն է՝ լուծելու իր առջև դրված խնդիրները: Որքան արդյունավետ է պետությունը լուծում այդ խնդիրները, այնքան ավելի կայացած է այն: Իսկ պետության առջև դրված խնդիրները բազմաթիվ են ու բազմազան. պաշտպանության ապահովում, գործազրկության կրճատում, տնտեսական աճ, սոցիալական պաշտպանություն, արդյունավետ որոշումների ընդունում, ժողովրդավարական ինստիտուտների կայացում, կոռուպցիայի կրճատում, սեփականության իրավունքի պաշտպանություն և այլն: Ինչպես նշել ենք, պետության խնդիրների լուծումն ապահովվում է համապատասխան ինստիտուտների ձևավորման և դրանց բնականոն աշխատանքի կազմակերպման միջոցով: Պետության կայացածության հարցում խիստ կարևոր է, որ նախանշված խնդիրներն ունենան իրավական ձևակերպում, և իրավական նորմերի միջոցով ապահովված լինեն դրանց կենսագործման մեխանիզմները: Հենց սա է նաև պատճառը, որ վերջին մի քանի տասնամյակներում բավականին արագ է զարգանում տնտեսագիտության համեմատաբար երիտասարդ ուղղություններից մեկը՝ սահմանադրական տնտեսագիտությունը:

Սահմանադրական տնտեսագիտության հիմքերը դրվել են 20-րդ դարի երկրորդ կեսին Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր Ջեյմս Բյուքենենի կողմից: Ըստ նրա սահմանման՝ «սահմանադրական տնտեսագիտությունն ուսումնասիրում է կանոնների գործող առանձնահատկությունները, ինստիտուտները, որոնց շրջանակներում անհատները փոխազդում են, և այն գործընթացները, որոնք նպաստում են այդ կանոնների ու ինստիտուտների առաջացմանը և ընտրությանը»⁹: Ըստ էության, տնտեսության զարգացման հիմքում սահմանադրական տնտեսագիտությունը դնում է իրավական նորմերի ամբողջությունը և այն բոլոր ինստիտուտները, որոնք այդ նույն իրավական նորմերով որոշակի գործառույթներ պետք է կատարեն: Ըստ որում, թեև ուղղությունը կոչվում է սահմանադրական տնտեսագիտություն, սակայն պարտադիր չէ, որ իրավական նորմերը լինեն բացառապես սահմանադրական նորմեր: Սահմանադրականությունը՝ որպես նորմատիվ-իրավական, հայեցակարգային, փիլիսոփայական-աշխարհայացքային մոտեցումների

⁹ Buchanan J., The Domain of Constitutional Economics. // Constitutional Political Economy, Vol. 1, № 1, 1990, p. 1.

ամբողջություն, ունի տնտեսագիտական հստակ բովանդակություն¹⁰: Տնտեսական հարաբերությունները (սեփականություն, ձեռնարկատիրություն, հարկեր, բյուջե և այլն) իրավական ձևակերպում են ստանում, իսկ Մահմանադրությամբ ամրագրված՝ մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատություններն ունեն տնտեսագիտական առում:

Մահմանադրությունը, լինելով պետության գլխավոր իրավական փաստաթուղթ՝ մայր օրենքը, տալիս է հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտների իրավական կարգավորման գլխավոր, առանցքային սկզբունքները: Հենց սահմանադրական նորմերն են ընկած առանձին օրենսգրքերի, օրենքների, իրավակարգավորման այլ նորմերի հիմքում: Այս իմաստով տնտեսական փոխհարաբերությունների իրավական կարգավորումը բացառություն չէ: Մահմանադրությամբ են ամրագրվում տնտեսական հարաբերությունների իրավական կարգավորման համակարգային մոտեցումները, այդ թվում և պետություն-մասնավոր փոխգործակցության հնարավոր շրջանակը: Մասնավորապես՝ սեփականության ձևերի բազմազանության, մրցակցային հարաբերությունների զարգացման, ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու, մասնավոր սեփականության անձեռնմխելիության, սոցիալական որոշակի երաշխիքների վերաբերյալ դրույթներ որպես կանոն ներառված են լինում երկրների սահմանադրություններում: Այստեղ մենք շեշտում ենք համակարգային մոտեցումների կամ առանցքային դրույթների ներառումը, քանզի ողջ տնտեսական փոխհարաբերությունների իրավակարգավորումը բացառապես սահմանադրության միջոցով ապահովել գործնականում անհնար է:

Անդրադառնալով սահմանադրական տնտեսագիտության բնորոշմանը՝ պետք է նշել, որ սահմանադրականությունը պահանջում է նաև արդյունավետ և իրազեկ պետական ինստիտուտների առկայություն, որոնց գործունեությունն ուղղված է պետության գոյության հիմնական նպատակի իրացմանը՝ իր անդամների բարեկեցության բարձրացմանը, այսինքն՝ ունի հումանիտար առաքելություն¹¹:

Մահմանադրական պետության հիմնական բնութագրիչներն ամփոփված են դրա չորս կարևորագույն հատկանիշներում.

1. իրավունքի գերակայության ապահովում,
2. մարդու հիմնարար ազատությունների և նրա արժանապատիվ գոյության ապահովում,
3. պետական իշխանությունը մեկ անձի ձեռքում կենտրոնացնելու բացառում,
4. ժողովրդական ներկայացուցչության ապահովում¹²:

Այս հատկանիշներից յուրաքանչյուրն ունի տնտեսագիտական քաղաքիչ և բովանդակություն: Մահմանադրականության տնտեսա-

¹⁰ Տե՛ս **Бондарь Н.** Судебный конституционализм: доктрина и практика. М., 2016, էջ 23-29:

¹¹ Տե՛ս **Barber, Nicholas W.**, Constitutionalism: Negative and Positive, Oxford Legal Studies Research Paper, № 7/2015, 2015:

¹² Տե՛ս **Кутафин О.** Российский конституционализм. М., 2008.

կան հատույթը պայմանավորված է սոցիալական և տնտեսական իրավունքների իրացվածությամբ: Հայաստանի Հանրապետությունում բնակչության մի ստվար հատվածի համար լրջագույն մարտահրավերներ են շարունակում մնալ աշխատանքի բացակայությունը, եկամուտների ցածր մակարդակը, մրցակցային անհավասար պայմանները, սոցիալական գերբնեռացվածությունը, մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի ցածր մակարդակը և նմանատիպ այլ հիմնահարցեր, կամ որ նույնն է՝ Սահմանադրությամբ ամրագրված և հռչակված՝ աշխատանքի, պատշաճ կենսամակարդակի, սոցիալական ապահովության, ձեռնարկատիրական գործունեության ազատության և այլ սոցիալ-տնտեսական իրավունքների անբավարար իրացվածությունը հասարակության զգալի հատվածի համար¹³: Պրոֆեսոր Գ. Հարությունյանն իր աշխատություններից մեկում նշում է, որ երկրի իրավական անվտանգության թիվ մեկ ներքին սպառնալիքը սահմանադրականության դեֆիցիտն է¹⁴:

Ավելին՝ որոշ հետազոտողներ փորձել են կապ գտնել Սահմանադրությամբ ամրագրված պետական կառավարման համակարգի, ընտրական գործընթացների և սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշների միջև: Մասնավորապես, հետազոտելով 75 ժողովրդավարական երկրների տվյալները՝ փորձ է արվել բացահայտել ընտրակարգի, կառավարման մոդելի և տնտեսական ցուցանիշների միջև առկա կապերը: Այդ նպատակով համադրվել են այնպիսի ցուցանիշներ, ինչպիսիք են պետական ծախսերի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում, բնակչության մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն, միջազգային առևտրի ազատության աստիճանը, ժողովրդավարության որակն ու տարիքը, երկրի քաղաքական կառուցվածքը և այլն: Պարզվել է, որ ընտրական գործընթացում համամասնական և մեծամասնական ընտրակարգերը գրեթե կոռելացված չեն տնտեսական ցուցանիշների հետ: Այսինքն՝ ընտրակարգը ազդեցություն չունի տնտեսական բարեկեցության վրա: Մինչդեռ պետական կառավարման համակարգն ազդում է տնտեսական քաղաքականության արդյունավետության վրա: Այսպես՝ համաձայն վերլուծությունների արդյունքների՝ պառլամենտական կառավարման համակարգ ունեցող երկրներն ավելի լավ տնտեսական միջավայր ունեն և աչքի են ընկնում բարձր տնտեսական ցուցանիշներով: Այդ երկրներում տնտեսական աճի խթանման քաղաքականությունը հաջողություն է ունենում, իսկ մասնավոր սեփականության պաշտպանությունը, ազատ առևտրի իրականացման երաշխիքները լավ են գործում¹⁵: Արդարացի լինելու համար պետք է նշել

¹³ Տե՛ս **Հ. Սարգսյան, Ժ. Մխիթարյան, Ս. Նահապետյան**, Սահմանադրականության հարացույցը, տնտեսագիտական առումները, գնահատման հիմնահարցերը, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Սոցիոլոգիա, Տնտեսագիտություն», 2015, № 2 (17), էջ 36-51:

¹⁴ Տե՛ս **Գ. Հարությունյան**, Երկրի իրավական անվտանգության երաշխավորումը որպես սահմանադրական ժողովրդավարության հաստատման կարևոր գրավական, <http://www.concourt.am/>:

¹⁵ Տե՛ս **T. Person, G. Tabellini**, Constitutions and economic policy. // Journal of economic perspectives, vol. 18, 2004, էջ 75-98:

նան, որ նախագահական կառավարման համակարգը համեմատաբար անարդյունավետ է այն երկրներում, որտեղ ցածր է ժողովրդավարության մակարդակը: Այսինքն՝ էականորեն տարբեր է ժողովրդավարության բարձր և ցածր մակարդակներ ունեցող երկրներում նախագահական կառավարման համակարգի արդյունավետությունը: Այստեղից կարելի է եզրահանգել, որ գլխարկվապես ոչ թե նախագահական կառավարման հակամարզն է ցածր տնտեսական ցուցանիշների պատճառը, այլ ուղղակի ընտրությունների միջոցով ընտրվող, առաջնային մանդատ ունեցող ուժեղ ղեկավարի և թույլ զարգացած ինստիտուցիոնալ միջավայրի համադրությունը: Փաստորեն ստացվում է, որ ինստիտուտների թերզարգացածության պայմաններում չկան այն մեխանիզմները, որոնցով պետք է բացառվեն իշխանության չարաշահումների դեպքերը՝ հանգեցնելով տնտեսական արդյունավետության բարձրացման:

Գրեթե նույն արդյունքներն են ստացվում, երբ խնդիրը փորձում ենք քննել ոչ ժողովրդավարական երկրների առնչությամբ: Այս երկրներում ակնհայտորեն ցածր են տնտեսական աճի տեմպերը և աշխատանքի արտադրողականության մակարդակը: Իշխանության խիստ կենտրոնացվածության պարագայում բացակայում են փոխադարձ զսպումների մեխանիզմները, ինչն ի վերջո հանգեցնում է ընդունվող որոշումների անարդյունավետության: Ինստիտուտների զարգացման ոչ բավարար մակարդակը հանգեցնում է տնտեսական ծանր հետևանքների: Ստացվում է, որ առանց իրավական նորմերի բնականոն կիրարկման և անհրաժեշտ լիազորություններով և գործառույթներով օժտված ինստիտուտների անհնար է հասնել լուրջ տնտեսական արդյունքների:

Ժողովրդավարության բարձր որակն ու կայուն ժողովրդավարական ինստիտուտների գոյությունը նվազեցնում են տնտեսական անորոշությունն ու նպաստում տնտեսական արդյունավետության բարձրացմանը¹⁶: Այս և նմանօրինակ այլ դրույթներն առավել խորը և համակարգային ուսումնասիրության կարիք ունեն, սակայն արդեն իսկ ակներև է, որ բացահայտված միտումները բավարար են փաստելու սահմանադրական կարգի, սահմանադրական նորմերի կիրառման, համապատասխան ինստիտուտների բնականոն աշխատանքի և տնտեսական արդյունավետության միջև առկա կապի մասին:

Պարզ է դառնում, որ սահմանադրականության հարցում կարևոր են ոչ միայն սահմանադրաիրավական նորմերի առկայությունն ու դրանց գործունեության համար անհրաժեշտ ինստիտուցիոնալ ապահովումը, այլև կառավարումը: Կառավարման մոդելը կարող է որոշիչ լինել, հատկապես եթե ինստիտուտները ձևավորված չեն կամ նոր-նոր են զարգանում: Իրավական առումով սահմանադրությունում կարևորվող իշխանությունների տարանջատման սկզբունքն ու հակակշիռների համակարգը ստանում են նաև տնտեսագիտական բովանդակություն՝ պայմանա-

¹⁶ Sté u **D. Acemoglu, S. Johnson, J. Robinson**, The colonial origins of comparative development: an empirical investigation, // American economic review, 2001, 91:5, էջ 369-401:

վորելով երկրի տնտեսական քաղաքականության արդյունավետությունը:

Վերադառնալով սահմանադրականության մակարդակի խնդիրներին՝ նշենք, որ ոլորտի ուսումնասիրությամբ զբաղվող գիտնականները երկրի սահմանադրականության մակարդակի որոշման հիմքում դնում են 3 խումբ գործոն՝ իրավական, ժողովրդավարական և սոցիալ-տնտեսական¹⁷: Այս գործոններից յուրաքանչյուրն ունի իր ենթաբաղադրիչներն ու հաշվարկման մեթոդաբանությունը: Այս հոդվածի շրջանակներում խնդիր չենք դրել անդրադառնալ ցուցիչների գնահատման մեթոդաբանական խնդիրներին, այլ պարզապես քննարկվում է դրանց հիմնական էությունը:

Իրավական ցուցիչներից են կոռուպցիան, սեփականության իրավունքը, ժողովրդավարական ցուցիչներից են ընտրական գործընթացը, խոսքի և համոզմունքների ազատությունը, քաղաքացիական հասարակության կայացածության աստիճանը, իսկ սոցիալ-տնտեսական ցուցիչներից կարելի է առանձնացնել մարդկային զարգացման մակարդակը, Ջինիի գործակիցը և այլն:

Փաստորեն, ստացվում է, որ թե՛ պետության կայացածությունը, թե՛ սահմանադրականության մակարդակը կարելի է չափել որոշակի ցուցանիշների համակարգի միջոցով: Ու թեև ցուցանիշները որոշ դեպքերում համընկնում են, իսկ երբեմն էլ ինչ-որ իմաստով տարբերվում են միմյանցից, այդուհանդերձ պետության կայացածության և սահմանադրականության մակարդակի միջև կա հստակ փոխկապվածություն: Որքան բարձր է երկրում սահմանադրականության մակարդակը, այնքան կայացած են պետական ինստիտուտներն ու այնքան ավելի արդյունավետ են դրանք գործում: Պետության կայացածության աստիճանի և սահմանադրականության մակարդակի կապի քանակական գնահատման հիմնախնդիրը, ինչպես նաև փոխարացման և փոխարինման սահմանների ճշգրտումն էականորեն պայմանավորված են այն բանով, թե կոորդինատների ինչ համակարգում է այն դիտարկվում:

Սահմանադրականության մակարդակը բնորոշող 3 ցուցիչն էլ ուղղակիորեն պայմանավորում են պետության կայացածության աստիճանը: Իրավական համակարգի զարգացածությունը, որը ենթադրում է անկախ դատական համակարգի առկայություն, կոռուպցիայի ցածր մակարդակ, սեփականության իրավունքի պաշտպանվածություն և այլն, պետական ինստիտուտների բնականոն և արդյունավետ աշխատանքի հնարավորություն է ընձեռում: Ժողովրդավարության բարձր մակարդակը նշանակում է քաղաքացիական հասարակության մասնակցություն հանրային կյանքին վերաբերող որոշումների կայացմանը, պետական ինստիտուտների գործունեության նկատմամբ հանրային վերահսկողության ապահովում և պետական ինստիտուտների

¹⁷ Տե՛ս Գ. Саргсян, Р. Геворгян, Н. Кочинян. Конституционная диагностика и мониторинг: инструментарий и методы реализации // "Конституционное правосудие", 2016, 4(74), էջ 56-75:

կողմից հանրությանը հաշվետու լինելու մեխանիզմների առկայություն, որոնք ևս նպաստում են քաղաքական ինստիտուտների աշխատանքի արդյունավետության բարձրացմանը և հանգեցնում պետության նախանշած նպատակների իրականացմանը: Ինչ վերաբերում է սոցիալ-տնտեսական ցուցիչներին, ապա դրանց զարգացումը նշանակում է երկրի տնտեսական առաջընթաց, ինչն ուղղակիորեն հանգեցնում է հասարակության կենսամակարդակի բարձրացմանը: Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի ցուցանիշի բարելավումը, աղքատության մակարդակի նվազումը, սոցիալական պաշտպանության կատարելագործումը, Ջինիի գործակցի նվազեցումը, մարդկային զարգացման ցուցիչի բարելավումը, գործազրկության մակարդակի նվազեցումն ու նմանօրինակ այլ սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշների բարելավումն ուղղակիորեն նշանակում են, որ պետությունն իր ինստիտուտներով ի վիճակի է ապահովելու նախանշված սոցիալ-տնտեսական նպատակների իրագործումը, հետևապես գործ ունենք պետության կայացածության բարձր մակարդակի հետ: Եվ հակառակը. եթե սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշները շարունակում են ցածր մնալ, ապա պետությունը կայացած չէ և չի կարողանում հասնել դրված նպատակներին:

Ամփոփելով կարող ենք նշել, որ սահմանադրականության բարձր մակարդակը պետության կայացածության կարևորագույն երաշխիքներից է: Քանի դեռ տնտեսաիրավական կարգավորումները լիարժեքորեն չեն գործում, պետության կայացածության մասին չենք կարող խոսել: Պետության կայացածությունը, այսինքն՝ նախանշված քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական նպատակների իրականացումն առավելապես պայմանավորված է սահմանադրականության մակարդակով:

Քանալի բառեր – պետություն, կայացածություն, սահմանադրականություն, սահմանադրական տնտեսագիտություն, տնտեսական քաղաքականություն, պետական կարգավորում

КАРЛЕН ХАЧАТРИАН – Уровень конституционализма как залог состоятельности государства. – В статье рассмотрена взаимосвязь уровней конституционализма и состоятельности государства. При анализе основных подходов к состоятельности государства обобщённо дана система её показателей. Кроме того, проведены параллели между показателями состоятельности государства и оценками уровня конституционализма.

Ключевые слова: государство, состоятельность, конституционализм, конституциональная экономика, экономическая политика, государственное регулирование

KARLEN KHACHATRYAN – The Level of Constitutionalism, as a Guarantee of the State's Capacity. – The article examines the relationship between the level of constitutionalism and state capacity. Analysing the main approaches to assessing the state's capacity, the system of indexes of capacity was given in a generalized manner. The article also draws parallels between the indexes of capacity and the indexes of assessment of the level of constitutionalism.

Key words: state, capacity, constitutionalism, constitutional economy, economic policy, state regulation